

Geprangd tussen olie, reuzengarnalen en stortplaatsen

De wereldwijde strijd voor ecologische rechtvaardigheid

Erik Paredis

Het was een opvallende Nobelprijswinnaar voor de Vrede vorig jaar: Wangari Maathai, stichtster van de Keniase *Green Belt Movement*. Bij ons wordt ze meestal omschreven als een milieu-activiste, maar internationaal is ze ook bekend als een van de *sheroes* van de *environmental justice movement*, een van de heldinnen van de... Ja, van wat eigenlijk? Van de ecologische of milieurechtvaardigheidsbeweging?

In dit artikel staan we stil bij een beweging die bij ons onbekend is, maar in de Verenigde Staten (VS) en in heel wat ontwikkelingslanden uitgedaagd is tot een toonaangevende stem in het debat over milieu en ontwikkeling. Onder invloed van een economie die

wereldwijd op zoek gaat naar grondstoffen voor consumptiegoederen van industrielanden, zal deze beweging de volgende jaren aan invloed winnen. Haar denkkader en haar praktijk kunnen inspiratie bieden om ook bij ons het soms wat matte discours over milieu en – ruimer – duurzame ontwikkeling scherper en gedurfder te maken.

Erik Paredis is onderzoeker aan het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO) van de Universiteit Gent. Hij doet er ondermeer onderzoek rond Noord-Zuid-aspecten van duurzame ontwikkeling, beleidsevaluatie en stedelijk beleid. Dit artikel is een herwerkte versie van een lezing voor de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) over *environmental justice* en de relevantie daarvan voor duurzame ontwikkeling. Het ecologische schuldonderzoek waarnaar in de tekst verwezen wordt, is integraal te raadplegen op de CDO-website: http://cdonet.ugent.be/noordzuid/onderzoek/ecological_debt/index.html.

In een groot deel van de geïndustrialiseerde wereld valt de 'milieubeweging' ruwweg uiteen in een natuur- en een milieubeweging. De natuurbeweging ontstond meestal als eerste, vaak rond 1900, en houdt zich hoofdzakelijk bezig met natuurbescherming en -herstel. Dat gebeurt bijvoorbeeld via aankoop en onderhoud van natuurreservaten, bescherming van vogels, studie van plant en dier, opleiding van natuurgidsen enzovoort. De milieubeweging is veel recenter en dateert meestal uit de jaren '60 of '70. Zij is gegroeid vanuit kritiek op de negatieve gevolgen van snelle welvaartsgroei en industrialisatie. Typische onderwerpen zijn water-, lucht- en bodemverontreiniging, kernenergie en energiebeleid, afval- en mobiliteitsproblematiek. Sinds milieuproblemen in de loop van de laat-

ste twintig tot dertig jaar een wereldwijde impact hebben gekregen, laten beide takken van de beweging ook internationaal hun stem horen - bijvoorbeeld met betrekking tot behoud van biodiversiteit, in het klimaatdebat of in de discussie over genetisch gemanipuleerde organismen. Beide takken zijn zowel nationaal als internationaal geïnstitutionaliseerd. Ze tellen heel wat leden, beschikken over behoorlijke financiering, werken met professionele krachten, zijn erkend als spelers in het politieke spel.

De laatste twintig jaar is er een nieuwe tak aan de boom aan het groeien, met een eigen analyse en *dito* oplossingen. In de VS staat de beweging bekend als de *environmental justice movement*. In ontwikkelingslanden wordt die term eveneens gebruikt, al wordt soms ook gesproken van *ecologismo popular* of *environmentalism of the poor*, het milieubewustzijn van de armen.⁽¹⁾ In deze beweging ligt de nadruk vooral op de verdelingsaspecten van ecologische conflicten. Terwijl de schaal van de economie groeit, wordt er steeds meer afval geproduceerd, geraken meer natuurlijke systemen aangetast, gaat biodiversiteit verloren. Maar in dat proces wordt niet iedereen gelijk getroffen. Bepaalde groepen in samenlevingen hebben er harder onder te lijden dan andere. Het verzet dat daartegen op gang komt, wijkt in denkkader en praktijk sterk af van de klassieke natuur- en milieubeweging.

In wat volgt staan we eerst stil bij het ontstaan en de praktijk van de beweging in de VS, kijken vervolgens naar de invloed in het Zuiden en ten slotte naar implicaties voor het duurzaamheidsdenken.

VS: VERZET TEGEN MILIEURACISME

Het begin van de *environmental justice (EJ)*-

beweging in de VS wordt meestal gesitueerd in 1982, toen in Warren County (North Carolina) verzet groeide tegen een stortplaats voor met PCB's vervuilde grond. In Afton, waar de stortplaats zou komen, bestond de bevolking voor 84% uit

Afrikaans-Amerikanen en er gold één van de hoogste armoede- en werkloosheidscijfers in North Carolina. Een NIMBY-strijd (*not in my backyard*) leidde uiteindelijk tot een campagne van niet-gewelddadige burgerlijke ongehoorzaamheid met nationale weerklank en media-aandacht. Toen de eerste vrachtwagens arriveerden, werden wegen geblokkeerd en meer dan vijfhonderd mensen gearresteerd, waaronder voormalige medestanders van Martin Luther King. Ondanks het protest werd de stortplaats in gebruik genomen, maar in de jaren die volgden groeide vanuit minderheidsgroepen in de VS een nieuwe kijk op en een nieuwe aanpak van de milieuproblematiek.

In de eerste jaren lag de nadruk van de EJ-beweging vooral op de ongelijke verdeling van milieulasten. Wetenschappelijke en overheidsrapporten documenteerden hoe de keuze van locaties voor verbrandingsovens, voor stortplaatsen van gevaarlijk afval of voor zwaar vervuilende industrieën systematisch in het nadeel van minderheidsgroepen uitviel. "Race proved to be the most significant among variables tested in association with the locations of commercial hazardous waste facilities", besloot een van de invloedrijkste rapporten uit 1987.⁽²⁾ 'Environmental injustice' verwijst dan naar het feit dat

Erik Paredis

De EJ-beweging analyseert milieu-problemen en -conflicten in termen van macht.

”

bepaalde minderheidsgroepen – in eerste instantie de gekleurde bevolking – gedwongen worden te leven met een onevenredig groot deel van de milieulasten. Daardoor ervaren ze ook het meest de gevolgen op vlak van gezondheid en levenskwaliteit. In dit verband wordt ook vaak de term *environmental racism* gebruikt. Het racisme treft daarbij niet enkel de zwarte bevolking, maar ook bijvoorbeeld groepen met Spaanstalige achtergrond (*hispanics*) of *Native Americans*. Milieuracisme wordt gezien als een hedendaagse voortzetting van historisch onrecht, waarbij een dubbele standaard geldt voor wat aanvaardbaar is in deze of gene buurt of stad. Als een van de belangrijkste politieke oorzaken wijzen activisten en wetenschappers op het gebrek aan toegang tot de plaatsen waar beleidskeuzen gemaakt en -beslissingen genomen worden (Ageyman e.a., 2003b, 6).

Waar de aanleiding tot de EJ-beweging aanvankelijk vooral de verdeling van de lasten was, bleek al snel dat ook de voordelen slecht verdeeld waren – bijvoorbeeld zuiver water en zuivere lucht, veilige en gezonde woon- en werkomgeving, gemakkelijke toegang tot parken. Over het algemeen wordt in het EJ-discours gesproken over twee dimensies van rechtvaardigheid (Figueroa en Mills, 2003, 427). De eerste is die van verdelende rechtvaardigheid: hoe worden milieuvoordelen en -lasten verdeeld over de bevolking en bevolkingsgroepen? De tweede is die van procedurele en participatieve rechtvaardigheid: hoe worden de beslissingen genomen en op welke manier zijn verschillende bevolkingscategorieën vertegenwoordigd? Volgens EJ-verdedigers kunnen de slachtoffers van

milieuracisme enkel dezelfde bescherming en voordelen krijgen als anderen als ze vertegenwoordigd zijn dáár waar de beslissingen genomen worden, inbegrepen de traditionele natuur- en milieubeweging.

GROTE IMPACT OP MILIEUDISCOURS IN VS

De EJ-beweging heeft de afgelopen twintig jaar een grote impact gehad op het milieudiscours in de VS, gaande van hoe een milieu-probleem dient gedefinieerd tot welk beleid dient gevoerd. De eigenheid van de EJ-beweging, en de invloed die er van uitgaat, is sterk verbonden met haar oorsprong: de burgerrechtenbeweging uit de jaren '60 en '70.

Faber en McCarthy (2003) wijzen op nog enkele andere wortels (ondermeer organisaties die actief zijn rond veilige en gezonde werkomstandigheden van immigranten, beweging voor inheemse landrechten, solidariteitsbeweging met het Zuiden...), maar het belang van de *civil rights movement* is ontegensprekelijk overheersend. Het den-

ken en handelen dat dáár ontwikkeld is, hebben een kader en een taal gecreëerd waarop de EJ-beweging kon verder bouwen en waarmee problemen en eisen konden worden verwoord. Begrippen zoals individuele (burger) rechten, gelijke kansen, sociale rechtvaardigheid, menselijke waardigheid en zelfbepaling zijn essentieel om het discours van de EJ-beweging te kunnen begrijpen (Ageyman e.a., 2003b, 7). Volgens sommige onderzoekers wordt EJ daardoor het eerste paradigma waarin milieu in één kader gelinkt wordt aan ras, klasse, gender en sociale rechtvaardigheid (Taylor, geciteerd in Ageyman e.a., *ibid.*). Die achtergrond zorgt voor een aantal typische

Erik Paredis

De eigenheid van de EJ-beweging is sterk verbonden met haar oorsprong: de burgerrechtenbeweging uit de jaren '60 en '70.

”

kenmerken die de beweging onderscheiden van de klassieke natuur- en milieubeweging. Hier ligt wellicht de belangrijkste bijdrage die de EJ-beweging kan leveren aan het denken over duurzame ontwikkeling, ook bij ons.

Ten eerste analyseert de EJ-beweging milieuproblemen en -conflicten in termen van macht: 'Wie krijgt wat, hoeveel, wanneer en waarom?' is het soort vragen waarop men een antwoord zoekt. De concentratie van en de toegang tot macht – financieel, structureel, cultureel – zijn bepalend voor de keuzen die bedrijven en overheid maken. Bepaalde locaties zijn aantrekkelijk voor zwaar vervuilende industrie of voor inplanting van stortplaatsen omdat men er weinig tegenstand verwacht of onvoldoende middelen om zich lange tijd te verzetten. De geografische situering van EJ-voorbeelden weerspiegelt de ongelijke toegang tot macht.

Ten tweede hanteert de EJ-beweging een rechtendiscours. Het recht op een gezonde en veilige leefomgeving wordt nadrukkelijk gedefinieerd als een basisrecht, een mensenrecht. Bovendien kan het worden afgedwongen door de erkenning van een aantal burgerlijke vrijheden zoals recht op vrije meningsuiting, op vereniging, op toegang tot informatie.

Ten derde is de EJ-beweging een basisbeweging, een *grassroots movement*⁽³⁾, waarbij bewust gekozen wordt voor een netwerkstructuur: *bottom-up*, informeel en spontaan (Van der Heijden, 2000, 136). Sociale netwerken, en heel sterk de vrouwen daarbinnen, speelden en spelen een cruciale rol in het betrekken van nieuwe bevolkingsgroepen bij

de milieuproblematiek. De voortrekkers van de beweging zijn bijna allemaal vrouwen.⁽⁴⁾ De beweging verschilt in organisatorisch opzicht sterk van de geïnstitutionaliseerde natuur- en milieubeweging in de VS, en heeft er ook scherpe kritiek op geleverd. Laatstgenoemde was/is vooral blank, middenklasse, mannelijk. Lobbying speelde en speelt een belangrijke rol, professionalisering ook, maar de problemen van mensen en bevolkingsgroepen die de zwaarste ecologische lasten dragen, kwamen te weinig aan bod, en werden ook niet betrokken. De EJ-beweging heeft dat (gedeeltelijk) weten te doorbreken. Overigens heeft die kritiek er de verschillende bewegingen niet van weerhouden met elkaar samen te werken (*ibid.*).

Een vierde belangrijk kenmerk van de EJ-beweging betreft de probleemomschrijving. De grootste nadruk ligt duidelijk op de verdeling van de lasten en lusten van milieuproblematiek en -beleid over sociaal-economische groepen, in eerste instantie op het lokale vlak. Het is dáár dat het milieuprobleem ontstaat en het is dáár dat de effecten gevoeld worden. De impact – sociaal en ruimtelijk – verschilt, waarbij bepaalde plaatsen onevenredig zwaar worden getroffen. EJ-activisten hechten

groot belang aan die 'lokalisering' omdat ze de discussie over abstracte thema's vertaalt naar "real people in real places" (Blowers, 2003, 71). De sterke klemtoon op de verdelingsvraag is echter ook een van de belangrijke punten van kritiek op de EJ-beweging. Wat heeft het voor zin verbrandingsovens en vervuilende industrie beter te spreiden als het probleem ook niet aan de bron wordt aangepakt? Ageyman e.a. (2003c, 327-328) benadrukken

Erik Paredis

De EJ-beweging is een basisbeweging, waarbij bewust gekozen wordt voor een netwerkstructuur.

”

dat die bronaanpak er naar intentie wel is – ze verwijzen bijvoorbeeld naar de 'Principles of Environmental Justice'⁽⁶⁾ – maar dat de praktijk achterblijft. Dat is ondermeer het geval omdat de zware sociale discriminatie waarmee gekleurde gemeenschappen af te rekenen hebben, hen de nadruk doet leggen op principes als gelijkheid, burger- en mensenrechten of medebeslissingsrecht. Toch komt de discussie op gang. Daarbij is het boeiend te merken dat de machtsanalyse doorgetrokken wordt: van 'wie heeft de macht om lusten en lasten te verdelen', naar 'wie heeft de macht om een omschakeling in de economie op dreef te brengen of tegen te houden'. De vrees is immers dat met een eenzijdige verdelingsbenadering "we merely perpetuate the current production system that by its very structure is discriminatory and non-sustainable" (Heiman geciteerd in Ageyman e.a., *ibid.*).

AFWENTELING VAN MILIEUDRUK IN HET NOORDEN, VERZET IN HET ZUIDEN

Environmental justice verwijst als begrip meestal naar de VS, maar elders in de wereld groeit een sterk vergelijkbaar discours en *dito* praktijk. Midden jaren '80 begonnen wetenschappers als Ramachandra Guha en Joan Martinez-Alier te wijzen op het verzet van (vooral) rurale gemeenschappen in het Zuiden tegen de aantasting van hun leefomgeving door industriële landbouw en *dito* visserij, mijnontginningen, grootschalige houtkap en boomplantages, dammen enzovoort. Ze probeerden deze diverse en verspreide groepen te vatten onder de noemer *ecologismo popular*

of *environmentalism of the poor* (zie o.a. Martinez-Alier, 2002). Zoals boven gezegd, verwijzen ze daarmee naar een derde, jonge stroming in het milieubewustzijn die staat naast, maar bindingen heeft met, de natuurbeweging – waar de nadruk ligt op behoud of herstel van ongerepte natuur – en de milieubeweging – waar de klemtoon vooral ligt op de schadelijke effecten van economische activiteiten en die pleit voor allerlei vormen van efficiëntie. In het *environmentalism of the poor* ligt de nadruk op ecologische verdeelingsconflicten, die volgens Martinez-Alier steeds sterker zullen worden naarmate de schaal van de geglobaliseerde economie blijft groeien en de exploitatie van natuurlijke rijkdommen toeneemt. Opgejaagd door een economie die in alle uithoeken van de aarde op zoek gaat naar grondstoffen voor consumptiegoederen – het weze olie en gas, aluminium, koper, eucalyptus en palmolie, reuzengarnalen, goud of gemanipuleerde soja – zal deze beweging wereldwijd aan invloed winnen (Martinez-Alier, 2002, 10-15).

De boerenbevolking of de inheemse volkeren die in verzet komen, zien zichzelf niet in eerste instantie als 'milieu-activisten', maar als mensen of gemeenschappen die het recht opeisen op het gebruik van hun eigen grond en van de planten en afgeleide producten die ze al eeuwenlang kennen. Verder ook de toegang tot het water dat door hun rivieren stroomt of in hun ondergrond zit. In alle continenten zijn er sociaal-economisch achtergestelde groepen die op die manier vechten voor hun leefomgeving, bestaansmiddelen en levenswijze. Bekende voorbeelden zijn de

Erik Paredis

De EJ-beweging legt de grootste nadruk op de verdeling van de lasten en lusten van milieuproblematiek en -beleid, in eerste instantie op het lokale vlak.

”

strijd van de Ogoni tegen Shell en de Nigeriaanse regering, de Chipko-beweging in India, het verzet tegen de Narmada-dam in India, de aanklacht tegen Dow Chemical in Bhopal, de *Green Belt Movement* in Kenia van Nobelprijswinnares Wangari Maathai enzovoort. Maar er bestaan duizenden van dit soort conflicten die zelden of nooit de westerse pers halen.

Erik Paredis

Vele arme gemeenschappen leggen wel degelijk milieubekommernissen aan de dag.

”

Deze manier van kijken stelt het idee in vraag dat gemeenschappen in het Zuiden te arm zouden zijn om hun milieu te beschermen, een idee dat sterk leeft in het duurzaamheidsdiscours. De redenering gaat al mee sinds het Brundtland-rapport: armoede leidt tot milieu-aantasting, de armoede moet opgelost worden door ontwikkeling, waarmee het milieuprobleem ook opgelost wordt. De analyse van ecologische rechtvaardigheid toont dat die stellingen te eenvoudig zijn en dat vele arme gemeenschappen wel degelijk een 'milieu'bekommernis aan de dag leggen. De 'sociale' conflicten waarin ze betrokken zijn, blijken vaak een ecologische inhoud te hebben, met armen die proberen hun bedreigde leefomgeving en daarvan afhankelijke levenswijze te vrijwaren. En het milieuprobleem wordt vaak niet veroorzaakt door armoede, maar door een eenzijdige ontwikkeling in functie van internationale markten.

BOOMPJES PLANTEN...

Daar ligt ook de ontstaansgrond van de *Green Belt Movement*. Het beeld dat uit de persberichten naar voren komt, is nogal makkelijk dat van een beweging die zich bezighoudt met het planten van boompjes. Maathai zelf

benadrukt altijd dat haar beweging in het begin helemaal niet sprak over milieubescherming, maar in de eerste plaats een reactie was op de groeiende problemen van

Keniaanse plattelandsvrouwen in de jaren '70, die geen hout meer hadden voor vuur, geen drinkbaar water en geen voeder voor hun dieren. De oorzaken daarvan lagen (en liggen) bij het kappen van inheemse wouden voor exportlandbouw en voor de aanleg van boomplantages met commercieel interessante houtsoorten (pijnboomen, eucalyptus). Vooral vrouwen werden hard getroffen omdat zij de maaltijden bereiden en het brandhout verzamelen. De ontbossing en verwoestijning dwongen hen verder van huis te gaan, waardoor er dan weer minder tijd restte om eigen gewassen te kweken en bijvoorbeeld de kinderen op te passen. Inheemse bomen planten, bleek een goede oplossing. Binnen een redelijke termijn kunnen die voeder, fruit en schaduw (op)leveren, maar ook brandstof, bouw materiaal en hout voor bijvoorbeeld omheiningen. Ze verbeteren de grond en de waterhuishouding. De *Green Belt Movement* bleek ook al snel sociaal-culturele en politieke effecten te hebben. Vrouwen kregen opnieuw meer greep op hun dagelijks leven en begonnen actief projecten op te zetten in hun gemeenschap. Opleiding en interne discussie leidde tot de vaststelling dat milieuverniëting hand in hand ging met slecht bestuur en corruptie (ondermeer van de toenmalige regering-Moi), waardoor de beweging een belangrijk onderdeel werd van de pro-democratiebeweging in Kenia. Het planten van bomen en de cultureel-symbolische plaats van de boom in Afrika – plek waaronder men debatteert en geschillen oplost – werd uitgespeeld in conflicten tussen

bijvoorbeeld etnische groepen of in acties tegen de regering. De 'milieu'actie 'bomen planten' werd zo katalysator en onderdeel van een veel bredere beweging voor verandering.

Het is opvallend dat veel van de bewegingen en actiegroepen in het Zuiden die onder 'ecologische rechtvaardigheid' kunnen gerubriceerd worden, hun strijd niet alleen lokaal kaderen, maar gedwongen zijn over de grenzen te gaan kijken: naar internationale economische verhoudingen, multinationale bedrijven, consumptie- en productiewijzen in industrielanden. Daar ligt namelijk vaak een belangrijke (mede)oorzaak van hun probleem. Het is daarom geen toeval dat een aantal actiegroepen en ngo's uit het Zuiden die slachtoffer zijn van zulke ecologische distributieconflicten, zich verenigen rond een actie voeren voor de erkenning van een concept als 'ecologische schuld'. Dit is een begrip dat sinds begin jaren '90 door actiegroepen uit het Zuiden gehanteerd wordt en een taal blijkt te bieden waarmee ze hun strijd kunnen kaderen en hun eisen formuleren. Belangrijk is dat bij ecologische schuld de afwenteling van milieudruk van het ene naar het andere land en/of naar toekomstige generaties centraal staat, en dat het concept dus een goede illustratie levert van ecologische onrechtvaardigheid op internationaal vlak.⁽⁶⁾

ECOLOGISCHE SCHULD

Er bestaan verschillende definities van ecologische schuld, maar in essentie verwijst deze term naar twee fenomenen: enerzijds de ecologische schade die de productie- en con-

sumptiepatronen in industrielanden veroorzaakten en nog altijd veroorzaken in het Zuiden, anderzijds het onevenredig hoge gebruik van allerlei milieufuncties ten koste van andere landen of individuen. Een voor-

beeld van het eerste is de ecologische schade door mijn-, olie- of gasexploitaties in het Zuiden. Een voorbeeld van het tweede is het overgebruik door industrielanden van de opvangcapaciteit van de atmosfeer voor broeikasgassen, met klimaatverandering als gevolg. Als men dit soort ecologische schade en overexploita-

tie ten voordele van geïndustrialiseerde economieën systematisch in kaart begint te brengen, levert dat een indrukwekkende lijst op. Als de schade en overexploitatie op een of andere manier hersteld of gecompenseerd zouden moeten worden, dan overstijgen de vereiste sommen met gemak de buitenlandse schuld van ontwikkelingslanden. Wij zijn gewend naar deze laatste te kijken als landen met torenhoge financiële schulden bij westerse banken en overheden. Bij verrekening van ecologische schuld worden ze echter crediteuren in plaats van debiteuren. Een van de slogans van de internationale campagnes is daarom toepasselijk *'who owes whom?*, wie heeft er eigenlijk schuld bij wie?

Een toepassing voor België op vlak van klimaatproblematiek leert bijvoorbeeld dat ons land voor zijn CO₂-emissies per hoofd van de bevolking ver boven een duurzaam niveau zit. Op die manier bouwt het 'koolstofschuld' op ten opzichte van landen die onder dat niveau blijven én ten opzichte van de eigen toekomstige generaties. De Belgische totale koolstofschuld, gerekend van 1900 tot 2003, bedraagt 4.234 miljoen ton CO₂, waarvan 3.389 mil-

Erik Paredis

Bij verrekening van ecologische schuld worden ontwikkelingslanden crediteuren in plaats van debiteuren.

”

joen ton t.a.v. andere landen en 845 miljoen ton t.a.v. toekomstige generaties.⁽⁷⁾ Het grootste deel van deze schuld bestaat dus ten opzichte van landen die met hún uitstoot onder het duurzame niveau blijven, in de praktijk ontwikkelingslanden.⁽⁸⁾

Naast de 'fysische' berekening van koolstofschuld, kan men proberen die monetair te waarderen met behulp van technieken uit de milieu-economie. Een van de simpelste manieren is gebruik te maken van marktprijzen voor een ton CO₂, zoals die momenteel gelden (of zullen gelden) in de verschillende systemen van verhandelbare emissierechten. Zo'n marktprijs geeft enkel de kost die bedrijven moeten maken om hun emissies met een ton te verminderen. Zogenaamde externe kosten ten gevolge van milieuschade zitten niet in deze marktprijzen verrekend. Tegen een zeer redelijke prijs van 10 euro per ton komt de totale Belgische koolstofschuld dan op 42 miljard euro, met een schuld t.a.v. het Zuiden die ongeveer 34 miljard euro bedraagt. Daartegenover staat de financiële schuld van ontwikkelingslanden t.a.v. België. In 2000 bedroeg die in totaal ongeveer 16 miljard euro. De stelling van de ecologische schuld-campagnes dat het Zuiden eigenlijk een crediteur is in plaats van een debiteur, wordt met deze berekeningen dus bevestigd. En dan hebben we het hier enkel over de koolstofschuld.

DUURZAAMHEIDSDISCOURS VERSCHERPEN

Valt er van de ecologische rechtvaardigheidsbeweging in de VS en in het Zuiden iets te

leren voor ons eigen denken, beleid en praktijk op vlak van milieu en – ruimer – duurzame ontwikkeling? Alleszins valt niet alles zomaar over te plaatsen. Martinez-Alier merkt bijvoorbeeld op dat de EJ-beweging in de VS potentieel van groot belang is, maar dat ze haar discours en aanpak moet verruimen van raciale minderheden in de VS naar meerderheden op wereldschaal (waar Noord-Zuid-verhoudingen niet enkel een kwestie zijn van racisme, maar van politieke en economische macht). Ook moet ze zich inlaten met thema's als klimaatverandering en biopiraterij (en niet enkel met lokale vervuiling) (Martinez-Alier, 2002, 14). Maar zoals boven al even aangegeven, zijn er andere kenmerken die wél een belangrijke aanvulling en/of bijsturing kunnen zijn voor het discours over duurzame ontwikkeling.

Erik Paredis

De rechtenbenadering van de EJ-beweging ontbreekt meestal in het beleid inzake duurzame ontwikkeling.

”

Ten eerste is er de machtsanalyse. Binnen de ecologische rechtvaardigheidsbeweging wordt altijd de vraag gesteld: wie krijgt wat, hoeveel en waarom? Men probeert de onderliggende patronen die ongelijkheid voortbrengen en in stand houden bloot te leggen (Bullard, 2000, 8). Deze machtsanalyse, die in de VS in eerste instantie wordt toegepast op de verdeling van 'bads' en 'goods', kan men natuurlijk doortrekken als de volgende stap aan bod komt: wat/wie bepaalt of een maatschappij al dan niet de weg naar duurzaamheid inslaat, en waarom? Dit element ontbreekt dikwijls in het duurzaamheidsdenken, zeker in wat men de *mainstream* van dat denken zou kunnen noemen: de VN-conferenties en -instellingen, en de organisaties en structuren die hierop verder bouwen. Het overheersende discours is dat van de *stakeholders* of belanghebbenden die samen rond

de tafel gebracht worden en naar consensusoplossingen zoeken. Deze laatste verhullen daardoor vaak de tegengestelde belangen en het grote machtsonevenwicht tussen de 'actoren'. Instellingen op Belgisch vlak zoals de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) vallen onder deze hoofdstroom van het duurzaamheidsdenken. De FRDO verschaft de regering vaak interessante en goed geformuleerde consensusadviezen over de uitvoering van het duurzaamheidsbeleid in ons land. In theorie zouden alle actoren in de FRDO – ngo's voor milieu en ontwikkeling, werkgevers, vakbonden, elektriciteitsproducenten, wetenschappers – dus op dezelfde lijn moeten zitten. Toch blijft het beleid voor duurzame ontwikkeling een lachertje, op alle niveaus. Niet alleen omdat de politici niet meewillen, maar ook omdat invloedrijke actoren zoals werkgevers, vakbonden en elektriciteitsproducenten hun eigen agenda volgen, buiten de FRDO om. Op dat moment de vraag stellen 'wie krijgt wat, hoeveel en waarom?', zou ongetwijfeld verhelderen waarom de overgang naar duurzaamheid zo moeizaam verloopt.

Ten tweede is er de rechtenbenadering van de ecologische rechtvaardigheidsbeweging. Het recht op een zuivere en veilige leefomgeving wordt expliciet omschreven als een mensenrecht dat niet ontzegd kan worden op basis van klasse, ras of economische positie (Ageyman e.a., 2003a, 10). Bij schending van dit recht worden de mogelijkheden van mensen om fatsoenlijk te kunnen leven aangetast (door bijvoorbeeld gebrek aan drinkbaar water en zuivere lucht, voldoende voeding, behoorlijke gezondheid). Milieuverniëting

en overexploitatie van natuurlijke rijkdommen ten bate van industrielanden is dan niet langer gewettigd en wordt een schending van mensenrechten als ze de levenskwaliteit en levenskansen van mensen elders ondermijnen.

Deze rechtenbenadering ontbreekt meestal in het beleid inzake duurzame ontwikkeling.

De ervaringen in de VS leren bovendien dat zo'n recht afgedwongen kan worden door de erkenning van burgerlijke rechten, zoals die op vrije meningsuiting, vereniging en toegang tot informatie. In de VS is de wet

en het beroep op burgerrechten vaak gebruikt om ecologische onrechtvaardigheid aan te klagen. Op verschillende beleidsniveaus – zeker op internationaal vlak – kan dit luik van duurzame ontwikkeling nog verregaand versterkt worden, zowel in wat men de multilaterale milieu-akkoorden noemt als in, bijvoorbeeld, de handelsakkoorden. Op Europees niveau is een belangrijke stap in dit verband de Conventie van Aarhus. Die bepaalt dat iedere burger het recht heeft op een milieu dat zijn gezondheid en welzijn garandeert. Ze voorziet ook drie pijlers om dat te waarborgen: het recht op, respectievelijk, informatie, participatie en toegang tot de rechter. Dit sluit in feite dicht aan bij de visie van de EJ-beweging dat een van de beste manieren om milieurechten te waarborgen de versterking is van mensen-, burger- en politieke rechten. "Once these ideas become enshrined in policy, they have the capability to enable legal challenges to existing practices upon which they could not make a previous impact" (*ibid.*, 11). De Aarhus-conventie en de implicaties ervan zijn op nationaal vlak echter nog weinig doorgedrongen. Een bijkomende denkpiste is

Erik Paredis

Een duurzaamheidsbeleid kan niet zonder keuzen en trendbreuken die niet altijd en voor iedereen in win-win-situaties te vertalen zijn.

”

om haar een wereldwijde invulling te geven, al veronderstelt dat allicht een aantal (regionale) wijzigingen.⁽¹⁰⁾

Een analyse van ecologische rechtvaardigheid maakt een derde zaak duidelijk: in de hoofdstroom van duurzame ontwikkeling wordt te gemakkelijk voorgehouden dat 'het' economische, 'het' sociale en 'het' ecologische perfect te verzoenen zijn. Duurzame ontwikkeling wordt dan voorgesteld als een lange reeks van win-win-situaties, waardoor we er én economisch én sociaal én ecologisch zullen op vooruit gaan. Maar dat is onzin natuurlijk. Een duurzaamheidsbeleid kan niet zonder keuzen en trendbreuken die niet altijd en voor iedereen in win-win-situaties te vertalen zijn. Een ecologische belastinghervorming waarbij bijvoorbeeld een CO₂-taks ingevoerd wordt en ter compensatie lasten op arbeid verlaagd worden, stelt men vaak voor als een win-win-operatie die én jobs oplevert én CO₂-emissies terugdringt. Vele studies tonen aan dat dit inderdaad zo is, tenminste op macro-economisch niveau. Op sectoraal vlak zullen arbeidsintensieve bedrijven er bij winnen, energie-intensieve er veeleer bij verliezen. Maar is dat een probleem? Als zo'n hervorming te bruusk wordt ingevoerd allicht wel, maar dit soort beleid wil nu net op middellange termijn een trendbreuk bewerkstelligen in onze economische structuur en bedrijvigheid.

VEREIST: HERVERDELING VAN MACHT

Het is dus maar de vraag hoever en op welk niveau de analyse van een win-win-situatie gemaakt wordt. Dat geldt niet alleen van

macro-economisch naar sectoraal niveau, maar ook van bijvoorbeeld lokaal of nationaal naar internationaal niveau. Recent onderzoek wijst erop dat wat bij ons win-win lijkt dat niet noodzakelijk is in een ruimer, mondiaal perspectief (Muradian e.a., 2002; Moll e.a., 2003; Giljum, 2003; Giljum en Muradian *forthcoming*). Zo zou de zogenaamde relatieve dematerialisatie⁽¹¹⁾ in een aantal industrielanden slechts schijn zijn. Een belangrijke reden waarom bijvoorbeeld in de EU productieprocessen eco-efficiënter worden en op

een aantal vlakken het leefmilieu er op vooruit gaat, is dat de milieudruk verplaatst wordt naar elders. Het energie-intensieve, materiaalverslindende en vervuilende deel van de productie bevindt zich niet meer bij ons, maar in het Zuiden of het Oosten. Internationale handel

zou zo de mogelijkheid openen voor industrielanden om de eigen milieukwaliteit te verbeteren, zonder dat de materiaal- en energie-intensiteit van de consumptie daalt; de milieudruk wordt enkel verplaatst en is daardoor veel minder zichtbaar. De ecologische schuld wordt echter dagelijks verder opgebouwd.

Ecologische rechtvaardigheid gaat zeker *niet* in de eerste plaats over zoeken naar win-win-situaties. Door de machtsanalyse worden net belangenconflicten en schendingen van rechten blootgelegd en daarbij stuit men op de onverenigbaarheid van belangen. Bijvoorbeeld de belangen van gemeenschappen, zeker in het Zuiden, die hun bestaansmiddelen en levenswijze verdedigen, zelfs met hun eigen leven, tegenover de belangen van economische exploitatie. Schendingen van rechten zijn niet het lot van machtige groepen in

Erik Paredis

Niet elke interpretatie van duurzame ontwikkeling valt te rijmen met ecologische rechtvaardigheid.

”

de samenleving. Meer ecologische rechtvaardigheid veronderstelt een herverdeling van macht, en dat valt zelden op te lossen met win-win-situaties in een *business as usual*-scenario. Kortom, niet elke interpretatie van duurzame ontwikkeling valt te rijmen met ecologische rechtvaardigheid. Een invulling van duurzaamheid die niet leidt naar fundamenteel andere politiek-economische keuzen zal ook weinig boodschap hebben aan het ecologische rechtvaardigheidsdiscours. Een invulling van duurzaamheid die daar wel naar op zoek gaat, kan een vruchtbare verbinding aangaan.

REFERENTIES

- Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003a), *Just Sustainabilities. Development in an Unequal World*, Earthscan, London, pp. 347.
- Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003b), 'Joined-up Thinking: Bringing Together Sustainability, Environmental Justice and Equity', in: Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003), *Just Sustainabilities. Development in an Unequal World*, Earthscan, London, p. 1-16.
- Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003c), 'Towards Just Sustainabilities: Perspectives and Possibilities', in: Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003), *Just Sustainabilities. Development in an Unequal World*, Earthscan, London, p. 1-16.
- Blowers Andrew (2003), 'Inequality and Community and the Challenge to Modernization: Evidence from the Nuclear Oases', in: Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003), *Just Sustainabilities. Development in an Unequal World*, Earthscan, London, pp. 347.
- Bullard Robert D. (2000) (ed.), *People of Color Environmental Groups Directory*, Environmental Justice Resource Center, Clark Atlanta University.
- Faber Daniel R., McCarthy Deborah (2003), 'Neo-liberalism, Globalization and the Struggle for Ecological Democracy: Linking Sustainability and Environmental Justice', in: Ageyman Julian, Bullard Robert D., Evans Bob (2003), *Just Sustainabilities. Development in an Unequal World*, Earthscan, London, p. 38-63.
- Figueroa Robert, Mills Claudia (2003), 'Environmental Justice' in: Dale Jamieson (2001) (ed.), *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Giljum Stefan (2003), *Biophysical dimensions of North-South trade: material flows and land use. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Naturwissenschaften an der formal-naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*, Wenen.
- Giljum, S., Muradian, R. (forthcoming), 'Global material flows and environmental distribution between North and South: a review of the empirical evidence' in: Bunker, S.G., Martinez-Alier, J. (eds.), *World system history and global environmental change*, Columbia University Press, New York.
- Martinez-Alier, J. (2002), *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*, Edward Elgar Pub.
- Moll, S., Bringezu, S., Schütz, H. (2003), *Resource Use in European Countries. An estimate of materials and waste streams in the Community, including imports and exports using the instrument of material flow analysis*, European Environment Agency, Copenhagen.
- Muradian Roldan, O'Connor Martin, Martinez-Alier Joan (2002), 'Embodied pollution in trade: estimating the 'environmental

load displacement' of industrialised countries', in: *Ecological Economics* 41 (2002), p. 51-67.

• Paredis, E., Lambrecht, J., Goeminne, G., Vanhove, W. (2004), *Elaboration of the concept of ecological debt. Final report*, Centrum

voor Duurzame Ontwikkeling, Universiteit Gent.

• Van der Heijden Hein-Anton (2000), *Tussen aanpassing en verzet. Milieubeweging en milieudiscours*, AMBO/Verkoopmaatschappij Bosch&Keuning, Antwerpen.

KORT

Naast de traditionele milieu- en natuurbeweging is er internationaal een beweging voor 'environmental justice' of ecologische rechtvaardigheid aan het groeien. Die legt sterk de nadruk op de verdelingsaspecten van milieuproblemen. Terwijl de globaliserende economie blijft groeien en wereldwijd op zoek gaat naar grondstoffen voor consumptiegoederen, wordt steeds meer afval geproduceerd, worden meer natuurlijke systemen aangetast, gaat biodiversiteit verloren. Maar in dat proces wordt niet iedereen gelijk getroffen. Sociaal-economisch, cultureel of raciaal achtergestelde groepen worden harder getroffen dan andere. Zowel in de VS als in grote delen van het Zuiden komen lokale gemeenschappen daarom in verzet. Ze gebruiken een denkkader waarin machtsanalyses en opeising van fundamentele rechten centraal staan. Dat denkkader is ook voor ons bruikbaar om het matte discours over duurzame ontwikkeling te verscherpen en duidelijk te maken dat duurzaamheid enkel realiseerbaar is mits fundamenteel andere politiek-economische keuzen.

(1) In wat volgt zullen we de omschrijving *environmental justice* voorbehouden voor de specifieke beweging in de VS. Als algemene Nederlandstalige term gebruiken we 'ecologische rechtvaardigheid'.

(2) Het betreft een rapport opgesteld voor de *United Church of Christ Commission for Racial Justice* (1987), *Toxic Wastes and Race in the United States: A National Report on the Racial and Socio-Economic Characteristics of Communities with Hazardous Waste Sites* (geciteerd in Figueroa en Mills, 2003).

(3) Bij ons is dit nauwelijks bekend en allicht het best vergelijkbaar met wijkcomités, bewonersgroepen enzomeer.

(4) Zie bijvoorbeeld de website van het *Environmental Justice Resource Center* van de *Clark Atlanta University*, <http://www.ejrc.cau.edu/>

(5) Zeventien principes die de basiskenmerken van milieurechtvaardigheid vastleggen, aangenomen op een belangrijk congres, de *First National People of Color Environmental Leadership Summit*, in 1991 in Washington DC.

(6) In de loop van 2003 en 2004 voerden het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (UGent), het departement Internationaal Publiek Recht (UGent), het departement Plantaardige Productie (UGent) en de ngo Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling een onderzoek uit naar het concept ecologische schuld. Onderwerpen waren ondermeer definitie van het concept, methodologieën voor operationalisering, wetenschappelijk referentiekader, bruikbaarheid in internationaal (milieu)recht, berekeningstoepassingen voor België op vlak van energie/klimaat en landbouw/veeteelt. Het volledige onderzoek is raadpleegbaar op: http://cdonet.ugent.be/noordzuid/onderzoek/ecological_debt/index.html

(7) Ter vergelijking: de totale Belgische uitstoot in 2001 bedroeg ongeveer 150 miljoen ton CO₂.

(8) Voor een volledige beschrijving van berekeningswijze, methodologie en resultaten, zie Paredis e.a. (2004). Specifiek voor de koolstofschuld: p. 62-73 en p. 140-154.

(9) Voorbeelden zijn: *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)*, *Kyoto Protocol to the UNFCCC*, *Convention on Biological Diversity (CBD)*, *Cartagena Protocol to the CBD*, *United Nations Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa (UNCCD)*, *Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer*, *Montreal Protocol to the Vienna Convention, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Treaty)*.

(10) Afrikaanse ngo's hebben al te kennen gegeven dat een Aarhus-achtige conventie belangrijk voor hen is, maar dat ze die zelf wel willen onderhandelen (zie ondermeer Agarwal e.a., 2001, 168).

(11) Relatieve dematerialisatie betekent dat er een relatieve ont koppeling is van BBP-groei en groei in gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Met andere woorden, de energie- en materiaalintensiteit van een eenheid BBP daalt (wat nog niets zegt over een daling in het absolute niveau van milieugebruik; dat blijft overal stijgen).